

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כלים לטיפוח לשוננו ולפיתוחה

(מתכניות המזפירות המדעית של האקדמיה)*

ארבעה מפעלי לשון הוצגו פיצד בחזונו של אחרוני ועד הלשון וראשוני האקדמיה ללשון העברית: מילון היסטורי גדול ומקיף; מילון אקדמי למעשה; ספר דקדוק מקיף וקובע ללשוננו; מילונים מקצועיים שונים¹. שני מפעלים מן הנזכרים, הראשון והאחרון, מתגשמים והולכים: המילון ההיסטורי ללשון העברית כבר התקדם הרבה מאז התחילו בעבודתו², והמילונים המיוחדים למקצועות השונים מתפרסמים בהתמדה³.

המפעלים האחרים עודם בגדר חזון: מילון אקדמי למעשה טרם החל מימושו, וספר דקדוק מטעם האקדמיה עודו בראשית תכניתו, כפי שיפורט להלן.

- * סקירה זו באה בהמשך למאמרי "תכנון לשון, פרסום ומימוש", לשוננו לעם ל"ה, ט"ו-י" (שמ"ט-ש"ן) [ה'תשמ"ד], עמ' 253-268.
1. ראה לשוננו ט"ז (תש"ח-תש"ט), עמ' 253.
 2. יעוין בדו"חות ובסיכומים העונתיים של הנעשה במילון ההיסטורי. כמתפרסם בזיכרונות האקדמיה ללשון העברית מפרך א'-ב' ואילך.
 3. רשימת המילונים שעד התש"ל באה בחוברת מונחים עבריים למקצועותיהם (ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, תש"ל), והמילונים שבאו אחר-כך רשומים ברשימת הפרסומים של האקדמיה, התשמ"ו.

ארבעת היעדים האמורים לא נועדו לקשט מדפים בספריות אקדמיות, אלא מטרתם תכליתית: יצירת פלים לתכנון הלשון ולפיתוחה, שתיים ממשימותיה של האקדמיה. נפנה ונראה, מה הן התכניות ומה הן המשימות, אשר האקדמיה ומזכירותה רוצות בזירוז הגשמתן, ועושות לפרסומן.

א. תורת הצורות בדקדוק הלשון

(1) בתחום תורת הצורות, בפרק נטיית השמות, הנחשב לפרק הקשה ביותר⁴, נסתיימה סוף-סוף העבודה בכל הקשור לתנועות הבעייתיות: הקמץ הגדול, הפתח, הצירי, החולם והסגול. הכללים פורסמו פולם בשנה שעברה (התשמ"ד)⁵, אך אין עדיין ספר-יעץ מוסמך ומעודכן, שיוכלו לפנות אליו משכילים וחפצי דעת, מזרים ותלמידים, כדי להינדע מהי הדרך התקנית לנטיית מלה עברית⁶.

(2) המזכירות המדעית רואה צורך, על-כן, שיצא ספר חדש, ובו לוחות נטייה מתוקנים ורשימת שמות כוללת ועדכנית, ספר תקני ורשמי, הכולל את צורות כל שם בלשון על-פי החלטות

4. השווה לשוננו לעם פ"ט, ט' (רפ"ט) [תמוז-אב תשל"ח], עמ' כ' (244).

5. ראה רשומות — ילקוט הפרסומים מס' 3043, מיום י"ג בניסן התשמ"ד (15-04-1984). עמ' 1930.

6. לוח השמות השלם מאת ש' ברקלי, ספר-היעץ הנפוץ ביותר לעניין זה, מופיע שוב ושוב, אך המו"ל ההדירו לאחרונה בשנת התשפ"ד, ומאז נדפס הלוח מאימהות.

האקדמיה, ובצורה המבליטה את המצוי והמתועד במקורות לשוננו, בצד הרצוי על-פי התקן והמומלץ לשימוש. (3) תועלת רבה תצמח אף ממפתח נספח, מפתח המשקלים. יבואו בו השמות שפרשימה הכוללת, אולם סדרם יהיה על-פי המשקלים, משקל משקל וכל השמות השקולים בו. עריכת המפתח הזה תוכל להיעשות בקלות יחסית, באמצעות מחשב. המחשב יתבקש לסרוק את הרשימה פולה ולפלוט רשימה אלף-ביתית של כל השמות השייכים למשקל מסוים. ייעזרו במפתח הזה מורים ותלמידים, סופרים ומשוררים, חוקרי לשון ומתכנניה⁷.

ב. מפתחות לכתב-העת לשוננו לעם

(1) אנו עומדים עתה בסוף מחזור ל"ו של לשוננו לעם, הקונטרסים העממיים לענייני לשון, היוצאים בשם המזפירות המדעית, בעריכת חברי האקדמיה הא' ע' איתן ומ' מדן. חומר נורמאטיבי מרובה נאסף בכתב-העת הזה, שהגיע ל-360 קונטרסים, חומר חשוב ורב-ערך מפמה וכמה בחינות: מלבד הדיונים הלשוניים שפורסמו פה, דיונים כלליים ומקיפים ודיונים פרטניים ועמקניים, ובצד היבטים לשוניים-ספרותיים ועיוניים-היסטוריים ובצד פולמוסים וביקורות ספרים מצויה בקונטרסים הדרכה לשונית מוסכמת ומוסמכת למופת; שימוש לשון, תקנתה, הרחבתה ושיפורה. יש פאן קביעות של האקדמיה

7. וכבר נרמז לכך בסקירה על "המחשב בשירות האקדמיה ללשון העברית", לשוננו לעם ל"ה, ג (שמג) [טבת-שבט התשמ"ד], עמ' י"ט (83) — פ"א (85).

והמלצות של המזכירות המדעית, פסיקות במינוח והחלטות בדקדוק (פתיב, פיסוק, ניקוד), מהן שפה פרוסומן הבהיר והמוגה, הפולל הסברים והגדרות, פירושים, דוגמאות ותרגילים, פרסום שלא נעשה כמותו בכתבי-העת שמוציאה האקדמיה בשמה ("לשוננו" ו"זיכרונות האקדמיה ללשון העברית") ובפרסום הרשמי של המדינה ("רשומות"). מונח לו חומר מעולה זה בדפי הקונטרסים, וקשה להגיע אליו: רק ממחזור ז' נדפס תוגן העניינים השנתי, ולא תמיד ניתן לעמוד ממנו על פרטי המאמרים, ואף אז יש לחפש בין מחזורים רבים.

(2) יש עמנו לבשר עתה, שהשנה הוגשם חלום ישן, והושלם קובץ מפתחות ללשוננו לעם. ההתחלות נעשו כבר לפני שנים, אך לא נסתייע העניין עד גמירא, אלא עתה⁸. עכשו יש בידינו מפתח מחברים, מפתח נושאים—אישים—עניינים, ומפתח מלים וביטויים שנדונו בכתב-העת.

(3) תכנית המזכירות היא לקלוט את חומר המפתחות במחשב ולפרסמו לשימוש הרבים.

ג. מפתחות לעלונים למד לשונך

(1) כמעט ק"ן עלונים יצאו עד עתה; הראשונים, א'—ח', בעריכת הא' דותן, חבר האקדמיה פיוס, ומעלון ט' ואילך

8. תחילתו של מפתח המחברים בלשפת האקדמיה בתל-אביב, בידי הגב' בלהה קר ותבלח"א הגב' נורית רייך. השלימתה והוסיפה עליו מפתחות אחרים הגב' נתיבה בן-יהודה.

בעריכת הגב' ש' בהט. פלולים בפרסום חידושי מלים שיש בהם עניין לפלל, וכן תיקוני לשון, פללי דקדוק שימושיים ושיטתיים, והדרכה לשונית. פשמונה מונחים מתפרסמים בכל עלון, וביחד (עד היום) כ-1200 מונחים. פרסום זה של המזכירות ייחודי בכך, שבאים בו הסברים והגדרות מילוניות לכל מונח, בצד תרגום ללועזית (לרוב). לפעמים באים מונחי כל עלון מתחום אחד, ולפעמים באים בו מונחים מתחומים שונים, ובלי מפתח קשה למצוא מונח מסוים.

2) בקיץ שעבר הותקנו שתי פרטסות ללמד לשון ד: הפרטסת האחת אלף-ביתית, ובה כל מונח שנדון וכל מלה שהובאה בהדרכה הלשונית ובהדגמות לכללי הדקדוק השימושיים. בפרטסת השנייה סודרו ענייני הדקדוק הנדונים בעלונים, בסדר הופעת "למד לשון". אף את אלו מתכננת המזכירות לפרסם בצורה שתביא תועלת למעיינים ולמעוניינים בחומר הזה, חומר שאופיו נורמאטיבי, כאמור.⁹

ד. זיכרונות האקדמיה ללשון העברית
כבר שנים אחדות שלא יצאו לאור זיכרונות האקדמיה. חומר מעניין ורב-ערך הצטבר בשנים האלה בפרוטוקולים של ישיבות המליאה ובדו"חות של מערכת המילון ההיסטורי. יש פאן קביעות והחלטות שטרם פורסמו ברבים, והשנה יבוא

9. הפרטסות הותקנו בידי טל ינאי. וכבר הוכן במחשב והוענק לאקדמיה מפתח "משולש" למונחי "למד לשון", ביזמת הא' אשר יוסף, איש משרד האוצר (מפתח עברי-אנגלי. מפתח אנגלי-עברי, ומפתח בסדר הופעת העלונים). תודתנו לא' יוסף.

המועד לגאול את הדברים ולהוציאם לאור. אף יש פננה להפיץ את עיקרי הפסיקות בין בתי הספר, המכללות להכשרו מורים והמחלקות ללשון העברית באוניברסיטאות, ותגדל מעורבות המורים בעבודתנו.

ה. מילונים מקצועיים

(1) בשנת התשמ"ה התפרסמו ב"רשומות — ילקוט הפרסומים" ארבעה מילונים מקצועיים: מילון למונחי המתמטיקה (ובו כ-5200 מונחים), מילון למונחי השיתוך (= קורוזיה), מילון למונחי האקוסטיקה, ומילון למונחי התכנון המרחבי. עריכתם של אלו, הגהתם והתקנתם לדפוס, פל זה נעשה בלשכת חיפה, המשותפת לאקדמיה ולטכניון.

(2) מילונים מקצועיים אחרים שאושרו באקדמיה לאחרונה עניינם פסיכולוגיה, רפואת שיניים, גינקולוגיה ומיילדות, רפואה פללית, המעבדה הפימית, וקמוגראסיה. אף אלו נסתיימה עריכתם במזפירות, וכבר נמסרו לדפוס.

(3) ואלה שמות המילוניים המקצועיים הנוספים שאישרתם

10. המילון למונחי המתמטיקה — ילקוט מס' 1121 (ח' בכסלו התשמ"ה — 1984.12.2), עמ' 524-682;
המילון למונחי השיתוך — ילקוט מס' 1199 (פ"ח באייר התשמ"ה — 1984.05.19), עמ' 2319-2334;
המילון למונחי התכנון המרחבי — ילקוט מס' 1200 (התאריך פנ"ל, עמ' 2335-2378);
המילון למונחי הפיסיקה — חלק ד': אקוסטיקה — ילקוט מס' 1198 (כנ"ל), עמ' 2303-2316.

האקדמיה, והלשכות עוסקות בעריכתם הסופית: מילון למונחי התעבורה בדרכים, מילון למונחי הנָּזֶק והאלקטרוניקה (מהדורה שנייה של המילון למונחי קשר ואלקטרוניקה), מילון לשמות בעלי-חיים שָׁמֵן הַנֶּכֶר, ומונחי "אוצר אונסק"ו" — מילון צִיָּנִי המקצועות במדע ובמחקר.

4) ועדות מינוח הפועלות כיום עוסקות בפיתוח מילונים אחרים, בתחומי עיבוד נתונים, זואולוגיה, בוטאניקה (פטריות, חסרי פרחים), טקסטיל, ביולוגיה, מיקרוביולוגיה, רפואת ילדים, דיפלומאטיה, פיזיה אורגאנית, גאודזיה, צבעים, בניית דרכים, ועוד. ריפוז עבודתן של הועדות האמורות (פינוסן, סיפוס דיוניהן, הפצת החלטותיהן והטיפול שבעקבות עבודתן) נעשה במזכירות המדעית.

ו. ת ע ת י ק מ ע ר ב י ת ל ע ב ר י ת

בשנה שחלפה החל והסתיים הדיון בעניין התעתיק מערבית לעברית. בשנה זו יסופמו ההחלטות וינוסחו הכללים לפרסום, וכשיאושרו סופית ימצא את תיקונו סעיף חשוב בפרק התעתיק מלועזית לעברית, סעיף שהיה פרוץ עד עתה. העלאת העניין לפני מוסדות האקדמיה מקורה במזכירות המדעית, שנשאלה מדי פעם על תָּקֵן בעניין, ולא היה בידה מה שתשיב.

ז. כ ל ל י ה פ י ס ו ק

1) ארבעים שנה חלפו מאז נקבעו לעברית כללי פיסוק מאת ועד הלשון. השפעת הגרמנית והרוסית והפולנית ניכרת

למדיי בפללים האלה, שפן היו הלשונות הללו עיקר השראתם התרבותית הלא-יהודית של חברי הַנְעַד ומשפילי היישוב, הסופרים והעיתונאים. שני דורות של פותבי עברית פסקו על-פי הפללים האמורים או על-פי פיוצא בהם.

(2) עתה ניפרת מגמה שונה בטעמם של סופרים ועורכים ובקרוב מומחי תחביר בלשוננו, מגמה פוסקנית פחות ושמיעתית יותר, כלומר — פחות פסיקה ופחות פיסוק, ויותר היסמכות על הנשמע בנעימת דיבורו של הפותב בעת קראו את דבריו בקול¹¹.

(3) על-פן העמידה האקדמיה מקרבה ועדה מיוחדת, ובה ארבעה סופרים ועיתונאים ושלושה פרופסורים מומחים בתחביר, והנעדה בחנה את הפללים הותיקים והתאימה אותם לרוח זמננו ועל-פי ההרגשה הרונחת פיום.

(4) ניתן להעריך, שבשנה הקרובה יובאו הפללים המחודשים לפני מוסדות האקדמיה, ובעקבות האישור תצא מהדורה חדשה ומעודפנת של כללי הפיסוק ללשון ימינו, מהדורה שתהיינה בה תשובות לשאלות רבות מאוד המופנות למזפיריות האקדמיה (לרוב בטלפון), והמזפיריות מתלבטות לעתים בין הפללים הכתובים מאז לבין הנוהג המשמש פיום.

ח. מדריך שמות עבריים

ברשימה קודמת (ראה הערה ראשונה לסקירה זו, לעיל) הוזכרה משימת מתן השמות העבריים (שם, 3 [עמ'

11. אמנם, פיסוק על-פי נעימת קולו של הקורא בקול היה אף בכונת בעלי ההקדמה לכללי נַעַד הלשון, אך לא פך מורים הפללים.

267–268]) שנטלה עליה המזפירות. בתיקינו נאספו מאות רבות של שמות פרטיים ושמות משפחה לועזיים ובצדם הצעות עבריות.

משימה רבה וחשובה תהיה זו, לרפז את כל השמות הללו, הלועזיים והעבריים, במפתחות דו-פיוניים, לועזית-עברית ועברית-לועזית, ליעול המלאכה ולצורך תיעוד ומחקר.

ט. דקדוק האקדמיה ללשון העברית

1) מזמן ייסוד ועד הלשון ועד עתה, זה כמאה שנה, הצטברו באקדמיה קביעות דקדוקיות במספר רב, קביעות שיטתיות וקביעות לעת מצוא, הוראות קבע והוראות שעה, הכרעות עיוניות ופסיקות שימושיות, והרבה מהן שלא נאמרו במפורש באות לכלל ביטוי פחידושי המלים והמונחים.

ועד הלשון ונעדותיו והאקדמיה ונעדותיה עסקו בכל תחומי הלשון כולם, אם מעט ואם הרבה, החל בפתב, בפתיב ובתעתיק, במבטא ובתורת ההגה, בתורת הצורות ובתחביר, וכלה במילון ובפראזיולוגיה. מפל החלטה ומפל קביעה באחד התחומים האלה עולות מסקנות לתחומים בני-מָצָר.

2) החומר שיצא עד עתה רב-ממדים הוא, מפוזר על-פני פרסומים שונים, ואין לו מְבַס. יש חשש, שמרוב פרטים תיטשטש התמונה הפללית, ובמזפירות יש שאיפה ללקט את הפרטים המרופים ולארגנם לסעיפים, ולערוך את הסעיפים עריכה מדעית ולסדרם בצורה הגיונית, וקרוב לומר, שהדברים יעלו לכדי פרקים נכבדים בספר הדקדוק העתיד של האקדמיה. נדאי יהיה זה דקדוק פוסק, נורמאטיבי, אך מתוך ההבדלים

בגישות שהנחו את מתכנני הלשון אז ועתה, בין ראשית התחייה ובמלאות לה מאה שנה, יצוצו, פנראה, הבדלים, ושם אף סתירות בפללים. האקדמיה תצטרך לתת את דעתה על אלה, לשוב ולדון באחדים מהם ולפסוק בעניינם.

3) אף המזפירות המדעית עסקה הרבה מאוד בהלכות לשון, בייעוץ ובהדרכת הציבור בענייני שפתנו. ניתנו בה "הוראות-שעה" לפונים אליה בשאלות ובבקשת עזרה בכל התחומים שנופרו לעיל (S 'ט' 1). התשובות שניתנו בע"פ ובטלפון כמעט שלא נרשמו, מחמת לחץ העבודה. לעומתן, אלפי הפניות שנענו בכתב, בדרך פרטית (למוסדות וליחידים) ובדרך פומבית (בלשוננו, בלשוננו לעם, בקול ישראל ובעיתונות), העתקי כל אלה שמורים במזפירות.

הגיעה העת למיין את החומר הנורמאטיבי הזה, העשיר עד למאוד, ולערוך אותו במילון למונחים ולמלים, או בלקסיקון שימושי לעניינים עקרוניים ואקראיים, מתוך השנאה אל הספר האחר (S 'ט' 2). אולי לא יתפרסם פרך זה ברבים, משום ההוצאות הכרוכות בכך, אך אוסף כאמור בנדאי נחויץ לאקדמיה, ורצוי הוא מאוד למזפירותה.

סעיפים רבים באוסף זה יוכלו לתמוך בספר הדקדוק העתידי של האקדמיה (S 'ט' 2), ומלבד התועלת המעשית שיביא, יהיה האוסף עזר רב ומקור לא-אכזב לחוקרים, שעניינם תכנון לשוננו ותולדות הכנתה.

עד הנה נסקרו תכניות, שהגשמתן נראית בעליל, ושניתן לממשן בעזרת משאבים הולמים בכוח אדם ובכלים. יש עמנו

תכניות נוספות, מהן נרמזו במקום אחר¹², ומהן עוזן בגדר חזון לעתיד לבוא. מילויין מצריך מקורות שופעים יותר מן הקיימים, ופתרון בעתיד. אך ברור ממה שפבר התגשם, שבתכנון לשוננו היישום תלוי בפרסום, וזאת הייתה פִּנְתָנוּ בסקירה זו.

12. ראה לעיל, הערה 7, שם ובעמ' פ"ה (89) — פ"ו (90), שם.

מתשובות המזכירות המדעית

צִפְנַת, אָסְנַת, בְּשֵׁמַת, צָרְפַת, דְּבַרַת

ש א ל ה : השם שקרא פרעה ליוסף, צִפְנַת פענח, כיצד יש לבטא את הקמץ שבו a (zafenat), או o (zofnat)? כלומר, האם קמץ גדול הוא זה, או קמץ קטן?

ת ש ו ב ה (שב"ט): השם צפנת (ונראים הדברים, שבמקור מלה מצרית היא, ולא שם פרטי) מנוקד קמץ גדול, ולא קמץ קטן. דבר זה עולה מן המִתְג שלפני השנא, הבא לציין שהשנא הוא נע, ושההברה שלפניו פתוחה, ולפי זה הקמץ גדול הוא, כדין תנועה זו בהברה פתוחה. יש מלים, שהמתג חסר בהן בכתבי־יד מסוימים, ואולם המתג שבמלה צפנת נמצא אפילו בכתבי־יד לנינגרד, ששם הוא מצוי פחות מכתבי־יד אחרים. אין אפוא ספק, שהדברים שהובאו לידיעתכם מפי מורייכם, שהמבטא הוא zafenat, דברי אמת הם.